

Witold Maciejewski

EN LINGVISTISK INTERPRETATION AV INGARDENS LITTERÄRA TEORI

1. Det litterära verket är en speciell textart i det naturliga språket, och är i denna egenskap föremål för lingvistiska undersökningar. Språkvetenskapen sysslar bara med några aspekter av ett verk och har inte för avsikt att ge vare sig en fullständig teori eller någon utförlig beskrivning av dess egenskaper. Textlingvistiken syftar till att förklara språkliga fenomen som inte kan omfattas av satsgrammatiken, t. ex. val av artikel, anafor, samband mellan satser¹ osv. och har som slutmål att fastställa reglerna för den grammatiska ordning som gäller för högre språkliga enheter i texten.

2. Denna ordning kan man uppfatta på två olika sätt:

- a) Dynamiskt. Talaren har en plan, en konception av den helhet som går före den språkliga realisationen och bestämmer lineariseringen. Denna plan har en viss funktion, som "sätter in" språkliga enheter på deras platser och bestämmer deras distribution.
- b) Ett annat sätt att uppfatta den grammatiska ordningen föredrar en statisk behandling av texten. Den färdiga, avslutade texten är objekt för undersökningen. Helheten byggs upp på grundval av beståndsdelarnas betydelse. Linearisering går före helhetsplanen.

3. Dessa båda uppfattningar anses ofta vara ekvivalenta, men man bör lägga märke till att om man antar en av dem, orsakar detta bestämda metodologiska konsekvenser. Den första uppfattningen är den som de generativa grammatikerna föredrar. Akcepterandet av den andra uppfattningen tillåter oss att bygga upp en taxonomi eller en klassificering som oftast är ett slutgiltigt mål för undersökningen. Båda synpunkterna erkänner dock, att "helheten" inte kan reduceras till sina beståndsdelar. "Helheten" är en struktur med egenskaper som inte låter reducera sig till elementegenskaper². Med andra ord: "helheten"

är inte en enkel summa av sina delar. Man kan emellertid visa vilka funktioner de enskilda elementen har i proportion till helheten, vilket inte betyder, att allmänna egenskaper är avgjorda på förhand. Denna princip gäller för alla humanistiska ämnen vilkas strukturer man tar i betraktande, och den uttrycker en strukturalistisk synpunkt.

4. Texten i det naturliga språket och särskilt i det litterära verket bildar exempel på sådana strukturer. Många lingvister använder termen "makrostruktur", när de talar om helheten. "Mikrostrukturen" omfattar delar av makrostrukturen, språkliga enheter som inte är större än en sats³.

Ur ovannämnda strukturalistiska princip följer, att makrostrukturen har andra egenskaper än mikrostrukturen, och att man inte kan säga så mycket om den förra på basis av data från den senare. På samma sätt kan man inte säga någonting om t. ex. satsstrukturen, när man bara känner till den morfologiska strukturen.

5. Förhållandet mellan makro- och mikrostrukturen är ett av de viktigaste problem som textlingvistikens står inför. Lösningen av detta problem beror på om man kan upptäcka en passage från satsplanet till det ännu inte så klara makrostrukturplanet.

Jag vill här föreslå en utväg ur denna situation, nämligen att texten behandlas som en funktionell struktur. Det betyder, att egenskaperna i "helheten" kan bestämmas genom en analys av elementen, en analys av det sätt på vilket dessa delar fungerar. Det litterära verket uppfattas som en funktionell språklig struktur⁴. Vi kommer vidare att endast ta hänsyn till vissa specifika egenskaper i den litterära texten. Vi kommer varken att tala om måleriska eller estetiska värden. Litteraturteorin berikas inte särskilt mycket därav. Vi kommer bara att använda vissa litteraturteoretiska teser.

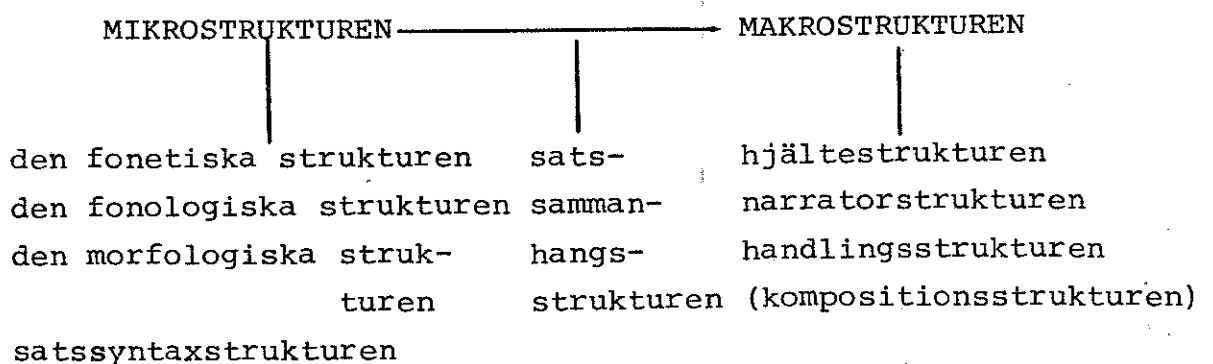
6. Påståendet om textens skiktcharaktär förkunnas av lingvister och äger sin motsvarighet i litteraturteorin, t. ex. i

den polske filosofen Roman Ingardens konception. I sin bok "Det litterära verket" skriver han:⁵

"Vilka skikt är det alltså, som är nödvändiga för varje litterärt verk överhuvud taget, om dess inre enhet skall bevaras och dess grundkaraktär upprätthållas? Det är - för att redan här föregripa det slutgiltiga resultatet av våra betraktelser - följande: 1. Skiktet av ordljud och de av dem uppbyggda ljudbildningarna på högre nivå; 2. Skiktet av betydelseenheter på olika nivå; 3. Skiktet av mångfaldiga schematiserade aspekter och aspektsammanhang och -serier och slutligen 4. Skiktet av framställda företeelser och deras öden."

Ingardens konception accepteras i den polska litteraturvetenskapen, och den är känd i tysk, fransk och amerikansk⁶ litteraturteori. En svensk översättning har utgivits 1976. En typisk procedur som följer med antagandet av Ingardens teori är bortfallet av det tredje skiktet, vilket har uppstått på basis av författarens fenomenologiska åsikt⁷. Vi skall här följa samma procedur. Ett skäl för detta ser vi i att litteraturteoretikerna klarar sig utmärkt utan det tredje skiktet.

7. Låt oss nu försöka fastställa ett förhållande mellan de lingvistiska begreppen makro- och mikrostruktur å ena sidan, och Ingardens skikt å andra sidan. Då kommer skiktet av ordljud och betydelseenheter att motsvara mikrostrukturen. Detta stämmer överens med intuitionen hos många lingvister och på ett visst sätt med ett negativt påstående av Benveniste⁸, vilken pekar på satsen som den högsta och slutgiltiga analysnivån i lingvistik. Textlingvistik börjar precis där den "inre" lingvistik slutar.

7.1. Mittdelen av schemat omfattar de fenomen som redan hör till makrostrukturen. Delvis kan dessa förklaras med mikrostrukturens kategorier (anafor t.ex.), men delvis - i andra fall (t.ex. satssammanhang, orsak-resultat-förhållande, kommentar osv.) behöver man makrostrukturens mer allmänna kategorier. Det rör sig här om fall där "de högre betydelseenheterna konstitueras". Om dessa fenomen har den "inre" lingvistikerna föga att säga.

7.2. Om skiktet av framställda företeelser säger Ingarden bl.a.:¹⁰

"För att förebygga tänkbara missförstånd skulle jag särskilt vilja framhäva, att det av mig använda uttrycket "det framställda föremålet" (resp. företeelsen) skall uppfattas i den mycket vida bemärkelse, i vilken det närmast betecknar varje nominalt projicerat "något", oavsett föremålslik kategori och materiell natur. Det syftar alltså såväl på ting som på personer, men också på alla möjliga händelser, tillstånd, personliga handlingar osv. Samtidigt kan emellertid det framställdas skikt också innehålla en del icke-nominalt projicerat, framför allt det rent verbalt intenderade"

Det förefaller som om en betydande del av detta skikt finns utanför det lingvistiska området. Lingvistikerna förmår bara omfatta ett litet fragment av detta, vilket är "rent verbalt intenderat", ett fragment som sett utifrån verkets värde kanske är det minst intressanta. Vi kommer att dela upp de "verbalt intenderade" meningarna i två grupper:

7.2.1. Den första gruppen bildar så kallade analytiska slutsatser. För att komma fram till dem räcker det bara med den rent språkliga kunskapen, en kännedom om det givna språkets regler. Om vi t.ex. har en sats "X ligger väster om Y", då förstår vi att "Y ligger öster om X". Till denna grupp hör presuppositioner, kvasiimplikationer osv.

7.2.2. Till "syntetiska slutsatser" hör satser som härleds ur andra med hjälp av den så kallade "vetskapen om världen", kunskapen om naturen, människan osv. Av t.ex. en sats "Jan var i Stockholm" kan man på grundval av sina geografiska kun-

skaper dra slutsatsen, att "Jan var på Skandinaviska halvön" osv.¹¹

7.3. I läsarens uppfattning av verket försiggår en s.k. "konkretiseringsprocess" i vilken slutsatser av den andra typen är viktigare än den första. Vad som sägs i verket och de slutsatser läsaren drar, bildar en värld av kunskaps- och idévärden. Lingvistikerna kan inte omfatta dessa företeelser, om den vill bevara sin autonomi. Vi träffar här på fakta av utomspråklig karaktär.

Endast den första gruppen av slutsatser kan vara föremål för vårt intresse. Många regler för presupposition har beskrivits ganska bra, men man kan inte visa upp något exempel på en fullständig presuppositionsgrammatik. I varje fall söker lingvister endast efter analytiska slutsatser. Detta leder till en betydande begränsning av deras inblandning i problematiken kring ett verks uppbyggnad.

8. För att beskriva de framställda företeelserna använder litteraturteoretikerna termer som t.ex. hjälte, handling, händelse, motiv osv. Vi anser att några av dem är lämpliga för lingvistisk interpretation. Låt oss då göra ett sådant försök. Vi sade ovan, att makrostrukturen kan uppfattas som en plan, en konception av helheten, den plan som bestämmer elementens ordning i mikrostrukturen. En språklig enhet som förenar element av makro- och mikrostrukturen skall vi benämna "en subtext".

8.1. Vi kan ta följande exempel på en text:¹²

"Elin hade nog aldrig känt sin far. Hon visste inte mycket om honom. Hon visste inte vad han tänkte eller tyckte. Elins far var bara en man som gick i huset. En man som bestämde. En man som var sträng och allvarlig. Någon Elin var rädd för. Elins far talade med Valter. Och han talade med Britta och Kajsa. Men han talade inte med Elin. Han sa till henne vad hon skulle göra. Han gav henne order. Men han talade aldrig med henne. Och aldrig lyssnade Elins far på Elin. Så blev Elins far gammal. Gammal och sjuk och trött. Och han blev gammal tidigt. Både i kroppen och huvudet."

Den här texten berättar om några personer. Ingarden säger:¹³

"Och då det bland satskorrelaten finns såväl sakförhållanden, vilka utspelas i ett och samma föremåls existensområde, som förhållanden i vilka det framställs skeenden och sammanhang mellan de enskilda föremålen, ligger inte heller de framställda föremålen isolerade och främmande bredvid varandra utan sluter sig, tack vare de mångfaldiga existenssammanhangen, samman till en enhetlig existenssfär".

I denna "enhetliga existenssfär" i vår text urskiljer vi element - hjältar. Mellan dem uppträder en viss hierarki; det finns två viktigare personer, Elin och hennes far, och några andrarangshjältar. "I ett och samma existensområde" (t. ex. Elins far) utspelas några sakförhållanden: "han tänkte, tyckte, bestämde, var sträng" osv. Elins far har också samband med de andra: han var okänd för Elin, han talade med Valter, gick i huset osv.

8.2. "Det framställda föremålet" kommer vi då att behandla som en mängd, bildad ur föremålet i sig, ur alla dess förhållanden och ur förhållandet mellan detta föremål och de andra föremålen.¹⁴ Mängden som bildas av föremålet och de andra elementen benämns "subtexten". Subtexten är en del av makrostrukturen, eftersom den innehåller enheter ur de framställda företelsernas skikt. Subtexten representeras av en mängd av satser och deras analytiska konsekvenser.

8.3. I den grammatiska strukturbetydelsen består subtexten av ett subjekt - det konstitutionella namnet - (som hänförs till föremålet) och av ett komplex, som hänförs till föremålsförhållandena och till relationerna gentemot andra personerna eller objekten.

Det konstitutionella namnet kan representeras av ett egenamn eller av ett pronomen. Kunskapen om föremålet ökar samtidigt med textens utveckling, det uppträder en process av semantiska konkretiseringar, som grundar sig på en multiplikation (i mängdläremening) av alla sakförhållanden och egenskaper vilka är denoterade av predikaten.

8.4. Intuitioner vilka leder till ett urskiljande av subtexten tycks vara analoga med motivkonceptionen i den s.k. ryska formalskolans¹⁵ uppfattning. Deras "motiv" är den odelbara enheten av tematiskt material. I en mer formell föreställning har motivet en struktur som liknar satsstrukturen: agenten, handlingen, objekt för handlingen osv. urskiljes.

8.5. Subtextens klassificering har en funktionell karaktär. På samma sätt som motiv kan subtexter vara statiska (deskriptiva) eller dynamiska (de leder handlingen). En annan klassificering har gjorts med hänsyn till användningen av personliga pronomina i texten. Personliga pronomina bildar ett narrativt perspektiv, deras val och användning bestämmer narrativstrukturen.¹⁶ Enligt denna klassificering urskiljes JAG-subtexten, DU-subtexten, HAN-subtexten (och motsvarande i pluralis), men man måste såsom olikartade anse de subtexter vilka denoterar samma objekt med olika personliga pronomina. Det finns ett mer formellt sätt att framställa subtextens struktur, men i den litteraturvetenskapligt orienterade problematiken skulle detta inte ge någonting nytt.

8.6. Bland subtextens språkliga egenskaper tycks viktighetsordningen bland mikrostrukturens element vara särskilt intressant. Det finns många medel att uttrycka denna hierarki (ordföljd, fonetiska medel). Vi skall nu inte ställa några särskilda lingvistiska frågor. Det skall bara sägas, att denna hierarki återspeglas i textens resumé. I av oss undersökta sammanfattningar bildades mer än hälften av innehållet av uttryck som var överflyttade direkt från texten, och 80% av dem var uttryck som var framhävda i texten.

Alla subtexter i makrostrukturen har inte samma viktighetsgrad. Element som anses vara oviktiga försvinner i resumén. Bara ett skelett av helheten blir kvar. Resumén kan empiriskt upplysa om hierarkin inom makrostrukturens element.

8.7. Det finns en intressant begränsning när det gäller att resuméer. Man kan säga, att det inom den litterära genren finns

skillnader i styrkan hos den bindning som uppträder mellan makro- och mikrostrukturen. Det starkaste sambandet uppträder inom den lyriska poesin, det svagaste i prosan, i romanen och berättelsen.. Mikrostrukturen i en romantext kan förändras till en viss grad, man kan sammanfatta romanen. En resumé av ett poetiskt verk är nonsens - om inte ett brott. Poesin är svårast att översätta, eftersom översättningen grundar sig på ett bibehållande av makrostrukturen, medan mikrostrukturen förändrar sig på alla sina nivåer.

9. Med denna artikel har vi velat visa några exempel på användningen av lingvistik vid interpretation av det litterära verket. Vi har samtidigt pekat på de stora begränsningar som finns på denna väg. Textkonceptionen som en skiktstruktur, bildad av subtexter, har också till syfte att komma ifrån den lingvistiska interpretationen av den sekundära grafiska gestaltningen av texten. Vi har också påvisat möjligheten att använda denna idé både för ett teoretiskt syfte (kompositionsteori, översättningsteori) och för ett mer praktiskt ändamål, nämligen att finna svaret på frågan "Hur gör man en resumé av en text?".

NOTER

1. Horst Isenberg, "Überlegungen zur Texttheorie", I: J. Ihwe (Hrsg.) Literaturwissenschaft und Linguistik, Bd 1, Frankfurt 1971.
 2. Jerzy Kmita, Wykłady z logiki i metodologii nauk, Warszawa 1973.
 3. E. Agricola, Semantische Relationen im Text und im System, The Hague 1972.
- Teun A. van Dijk, Some Aspects of Text Grammars, The Hague 1972.
- E. Lang, "Über einige Schwierigkeiten beim Postulieren einer "Textgrammatik"; I: J. Ihwe

- (Hrsg.) Literaturwissenschaft und Linguistik,
Bd. 2, Frankfurt 1973.
4. J. Kmita, op. cit.
 5. R. Ingarden, Det litterära konstverket, Lund 1976, s. 61.
 6. A. Warren, R. Wellek, Teoria literatury, Warszawa 1971.
L. Elbracht - Hülsweh, Jacob Bidermanns Belisarius, 1935.
F. Stanzel, Die typische Erzählsituationen im Roman,
1955.
M. Dufrenne, Phénoménologie de l'expérience esthétique,
1953.
 7. W. Markiewicz, Główne problemy wiedzy o literaturze, War-
szawa 1974.
 8. E. Benveniste, "Les niveaux de l'analyse linguistique" I:
Problemes du linguistique générale, 1966.
 9. W. Maciejewski, "Semantyka powiązań intersentencjonalnych"
I: Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa
Przyjaciół Nauk, Poznań 1976.
 10. R. Ingarden, op. cit., s. 294 - 295.
 11. B. Stanosz, "Kodeks języka naturalnego", Studia Semio-
tyczne II, Wrocław 1971.
 12. H. Peterson, Berättelsen om Elin, Lund 1974
 13. R. Ingarden, op. cit., s. 293.
 14. J. Bańczerowski, "Relacje w gramatyce determinacji", Spra-
wozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół
Nauk, Poznań 1976
 15. Rosyjska szkoła stylistyki. Wybór tekstów
i opracowanie M.R. Mayenowa, Z. Saloni,
Warszawa 1970.
J. Kamiński, G. Lavén, Språk, text, betydelse. Uppsala 1977.
 16. M. Butor, "Użycie zaimków osobowych w powieści" I: M.
Butor, Powieść jako poszukiwanie, Warszawa
1971.